

نگاهی به دو وقف‌نامه حاجیه خانم تاج‌ماه بیگم خاجه مرجان و صوفیان

سعید کریمی^۱

چکیده

وقف‌نامه، شناسنامهٔ یک وقف است که در آن اطلاعاتی دربارهٔ واقف، املاک موقوفه، محل مصارف وقف، ناظران، متولیان و شاهدان وقف ثبت و ضبط شده است. وقف‌نامه‌های قدیم از هیئت سندهای حقوقی به در آمده و به منزلهٔ سفیرانی کاغذی، فضای فرهنگی عصر خود را روایت می‌کنند. ما در این مقاله به موقوفات زنی صاحب نفوذ و نامدار از خاندان فراهانی در تبریز دورهٔ قاجار می‌پردازیم. حاجیه خانم تاج ماه بیگم، دختر میرزا عیسی فراهانی ملقب به قائم مقام بزرگ و خواهر ناتنی ابوالقاسم قائم فراهانی است. وی موقوفات بزرگی را در مشهد و تبریز و حومهٔ آن تأسیس کرده است. در همین ارتباط از او پنج وقف‌نامه به جا مانده است که ما در اینجا به دو مورد آن نظری افکنده‌ایم. در این دو وقف‌نامه، دو ناحیهٔ خاجه مرجان و صوفیان با شرح و توضیحاتی وقف شده و محل مصارف آن دو معین گردیده است. پیش از آورده شدن عین متن وقف‌نامه، جوانب فرهنگی، تاریخی و اجتماعی آن بررسی شده است. نثر این دو وقف‌نامه به تبع نثر دورهٔ قاجاریه نسبتاً ساده، روشن و صریح است؛ با آنکه هنوز مشخصاتی از نثر ادوار پیشین را در خود دارد. کشمکش‌های شاهزادگان قاجار، مرگ میرزا موسی فراهانی برادر ناتنی حاجیه خانم و جدایی وی از شاهزاده ملک قاسم فرزند فتحعلی شاه، در شکل گرفتن این وقف بی‌تأثیر نبوده است. شاید به همین دلیل در وقف‌نامه مقرر شده است که بخشی از عایدات این موقوفات صرف مقبرهٔ خود حاجیه خانم اعم از

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور Karimisaid58@yahoo.com

اجرت قاریان قرآن، فروش و ظروف و شمع‌دانه‌های آرامگاه و وسایل آسایش نگهبانان مقبره گردد. به نظر می‌رسد انگیزه اصلی و نهانی حاجیه خانم از این وقف‌ها در امان نگه‌داشتن املاک به ارث رسیده از پدر در پیچ و خم حوادث و بحر‌انهای زمانه و در مرحله بعد، مقبولیت و تداوم بخشیدن ضمنی به همان مالکیت خصوصی پیشین بوده است.

کلمات کلیدی: وقف‌نامه، حاجیه خانم تاج ماه بیگم، فراهانی‌ها، خاجه مرجان و صوفیان.

مقدمه

دو وقف‌نامه‌ای که در این مقاله معرفی و متن آن ارائه خواهد شد، از کتابچه‌ای شامل شش وقف‌نامه است. این کتابچه هم اکنون در «کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی» نگهداری می‌شود و نسخه عکسی آن نیز در پایگاه اینترنتی این مرکز وجود دارد. شماره ثبت کتاب ۹۰۴۷۳ و شماره قفسه آن در کتابخانه مجلس شورای اسلامی ۱۴۹۶۳ است.

کل این کتابچه ۴۲ برگ را شامل می‌شود که در بالای سمت چپ برگ‌ها از یک تا ۴۲ شماره‌گذاری شده است. هر برگ در حقیقت از دو صفحه تشکیل شده. تاریخ هر شش وقف مندرج در این کتابچه به مقطع ۱۲۵۰ - ۱۲۷۲ هـ ق مربوط می‌شود.

مشخصات دیگر این کتابچه در کتابخانه مجلس شورای اسلامی از این قرار است:

ابعاد: ۲۹×۲۱/۵؛ شماره سند: 1018A14؛ جلد تیماج سرخ با خط نستعلیق

واقف مورد اول از این شش وقف‌نامه حاج میرزا موسی خان پسر میرزا بزرگ قائم مقام فراهانی است که در آن گرمابه کوی چهار منار تبریز در جمادی الثانی ۱۲۵۰ وقف شده. واقف پنج مورد دیگر حاجیه خانم تاج ماه بیگم دختر میرزا بزرگ قائم مقام فراهانی است که از آن میان ما وقف‌نامه‌های چهارم و پنجم را بررسی خواهیم کرد. این دو وقف‌نامه برگ‌های ۲۳ تا ۳۷ این کتابچه را به خود اختصاص داده است.

در وقف‌نامه چهارم که تاریخ ۱۱ جمادی الاول ۱۲۶۹ را دارد، قریه خاجه مرجان و چهار دانگ صوفیان تبریز وقف شده است. در این وقف‌نامه حاجیه خانم تاج ماه بیگم املاک مزبور را به حاجیه خدیجه خانم مشهور به حاجیه آغا دختر حاجی میرزا یوسف اشرفی صلح می‌کند و حاجیه آغا در همان مجلس آنها را با شرح شرایط و مصارف بر واگذار کننده به عنوان تنها بهره‌برنده از املاک تا زمان حیات و پس از او بر بینوایان و روشنایی روضه‌های کوفه و کربلا وقف می‌کند.

در وقف‌نامه پنجم نیز دوباره حاجیه خانم تاج ماه بیگم دو دانگ دیگر قریه صوفیان را به همان حاجیه خدیجه خانم صلح می‌کند و او نیز دیگر باره آن را به حاجیه خانم تاج ماه بیگم و فقرا وقف می‌کند. این وقف‌نامه نیز به همان تاریخ ۱۱ جمادی الاول ۱۲۶۹ تنظیم شده است. عموم این دو وقف‌نامه را یک وقف‌نامه می‌پندارند.

صوفیان اکنون در شهرستان شبستر و در سی کیلومتری شمال غربی تبریز واقع شده و مرکز بخش صوفیان است. این شهر با جمعیتی بالغ بر نه هزار نفر، دومین شهر پر جمعیت شهرستان شبستر محسوب

می‌شود. خاجه مرجان نیز روستایی است از توابع صوفیان که در دوازده کیلومتری جنوب شرقی شهرستان شبستر قرار دارد. از آب و هوایی کوهستانی و سردسیر برخوردار است و بیش از دویست نفر در آنجا زندگی می‌کنند. مردمانش مذهب شیعه دارند، به زبان ترکی صحبت می‌کنند و از راه زراعت و گلهداری روزگار می‌گذرانند.^۱

در سه وقف‌نامه دیگر این کتابچه هم حاجیه خانم تاج ماه بیگم به ترتیب قریه الوار علیای تبریز و حمام زنانه محله چهار منار تبریز (در وقف‌نامه دوم)، یخچال دروازه باغمیشه تبریز (در وقف‌نامه سوم) و اندرونی و بیرونی و حمام درب مسجد جامع مشهد را با شرح مصارف وقف کرده است.

حاجیه خانم تاج ماه بیگم کیست؟

در فرهنگ مشاهیر زنان ایرانی و پارسی‌گوی درباره او چنین آمده است:

«وفات ۱۲۸۲. از زنان نیکوکار. وی دختر میرزا عیسی قائم مقام (؟ - ۱۲۳۷ق) و خواهر میرزا ابوالقاسم قائم مقام (۱۱۹۳-۱۲۵۱ق) صدر اعظم مقتول محمد شاه قاجار (۱۲۵۰-۱۲۶۴ق) بود. آقا بزرگ تهرانی در الذریعه، او را از مهم‌ترین وقف‌کنندگان کتاب به کتاب‌خانه آستان قدس رضوی معرفی کرده است.^۲ «میرزابزرگ دو زن داشت که از زن دوم دارای یک پسر به نام میرزا موسی و دختری به نام حاجیه تاج ماه بیگم، معروف به حاجی عمه بود. او در بدو امر با شاهزاده ملک قاسم، فرزند فتحعلی‌شاه، ازدواج کرد که منجر به جدایی شد و املاک موقوفه آذربایجان در اثر خیرات حاجیه خانم است. این میرزا موسی خان متولی‌باشی خراسان، چهارمین فرزند قائم مقام بزرگ است که بلاعقب و از مردان بنام و در تواریخ آل قاجار داری مقام بوده است.»^۳

«در سال ۱۲۳۷ هـ ق میرزا بزرگ قائم مقام درگذشت و بین دو پسرش، میرزا ابوالقاسم و میرزا موسی، بر سر جانشینی پدر نزاع افتاد و حاجی میرزا آقاسی به حمایت میرزا موسی برخاست، ولی اقدامات او به نتیجه نرسید و سرانجام میرزا ابوالقاسم به امر فتحعلی شاه به جانشینی پدر با تمام امتیازات او نائل آمد و لقب سید الوزراء و قائم مقام یافت. و به وزارت نائب السلطنه ولیعهد ایران رسید و از همین تاریخ بود که اختلاف حاجی میرزا آقاسی و قائم مقام به وجود آمد.»^۴

لقب‌هایی مانند «خدارت و طهارت دستگاه»، «علیجاه»، «فاطمه زمان» و «خدیجه دوران» که در این وقف‌نامه‌ها به حاجیه خانم داده شده، بیانگر مرتبت والای اوست. او زنی عقیف، مدبر و وجیه بوده و همه موقوفاتش از پدرش، قائم مقام بزرگ، به او ارث رسیده است. موقوفات یاد شده بعد از مرگ اندوه‌بار برادرش میرزا موسی خان انجام شده است و می‌توان گفت که ترس از حذف شدن، افتادن در دام دسته‌بندی‌های

۱. رزم‌آرا، فرهنگ جغرافیایی ایران، ج ۴، ص ۱۹۷.

۲. رجبی، مشاهیر زنان ایرانی و پارسی‌گوی از آغاز تا مشروطه، ص ۵۱.

۳. مشرعی، «نسب‌نامه قائم مقام فراهانی»، پیام بهارستان، شماره یک و دو، ص ۳۷۹.

۴. آریان‌پور، از صبا تا نیما؛ تاریخ صد و پنجاه سال ادب فارسی، ص ۶۲.

سیاسی دربار، غصب و حیف و میل شدن املاک و نیز از دست دادن پشتیبانی خانوادگی، باعث تأسیس این نهادهای وقفی شد. تاج ماه بیگم برای ایمنی بخشیدن به مالکیت خصوصی خود و در عین حال داشتن قدرت و فرصت بیشتر در تملک و اداره املاک، به انجام این وقف اقدام کرده است.

خدیدجه خانم مشهور به حاجی آغا که بود؟

او دختر میرزا محمد یوسف اشرفی مستوفی است. این میرزا یوسف، از متعینان دوره قاجار بود و املاک فراوانی در عراق و مازندران داشت. او صاحب چهار پسر و سه دختر بود که خدیجه خانم، کوچک‌ترین دختر اوست. خدیجه بیوه عالی‌جاه محمد تقی علی آبادی است که صاحب‌دیوان لقب داشت. «روی هم رفته هم او و هم همسرش از خانواده‌های اصیل مازندرانی بودند که سابقه کار اداری و کارگزاری داشتند و این کاملاً مشابه با موقعیت تاج ماه بیگم در خانواده قائم مقام است؛ همچنین مشخص نشده است که خدیجه خانم در تهران زندگی می‌کرده یا مانند تاج ماه بیگم ساکن تبریز بوده است... تاج ماه بیگم عمداً زنی را برای تأسیس وقف برگزیده است تا از طریق وی موانع قانونی را از پیش رو بر دارد. تاج ماه بیگم از نظر امکان سوء استفاده، حتماً به خدیجه خانم اعتماد کامل داشته که دست به چنین اقدامی زده است»^۱.

جدول توزیع درآمدهای موقوفه خاجه مرجان و چهار دانگ صوفیان

یک عشر (ده درصد) برای متولی از بابت حق التولیت
یک چهارم از یک عشر (دو و نیم درصد) برای ناظر از بابت حق النظاره
سه ربع از یک عشر (هفت و نیم درصد) به فقرای رجال از سادات عزاب که صرف ازدواج بر وجه شرعی شود.
از پنج تومان کمتر و از ده تومان بیشتر نباشد.
نیم عشر (پنج درصد) صرف روشنایی مقبره حضرت مسلم بن عقیل و هانی بن عروه و مسجد کوفه (یک سوم) و حرم حضرت ابو الفضل (ع) (دو سوم)
سه عشر و نیم (سی و پنج درصد) خرید فقهی و اهدای آن به طلاب مستعد (یک عشر)، صرف معاش فقرای طلاب فقه (یک عشر)، روشنایی حرم مطهر حضرت علی (ع) (یک عشر)، حق متولی امور راجع به عتبات عالیات که یکی از مجتهدان نجف اشرف است (نیم عشر).
یک عشر (ده درصد) تعزیه‌داری حضرت رسول (ص) و اهل بیت اطهار - سلام الله علیهم اجمعین - در شهر تبریز.
دو عشر (بیست درصد) صرف روشنایی حرم امام حسین (ع) (یک عشر) + فقرای زوار امام حسین (ع) (یک عشر) + تعزیه‌داری در کربلای معلی (یک سوم).

۱. ورنر، «زنان واقف در تهران عهد قاجار؛ نسیم مجیدی قهرودی»، نشریه وقف میراث جاودان، شماره ۲۸، ص ۳۱.

یک عشر (ده درصد) روشنایی حرم محترم حضرات کاظمین و عسکریین - سلام الله علیهم اجمعین - و سرداب مقدس امام زمان (عج).

توزیع درآمد موقوفه دو دانگ صوفیان

یک عشر (ده درصد) حق التولیت.
نیم عشر (پنج درصد) حق النظارة ناظر شرعی.
یک عشر و نیم (پانزده درصد) تزویج فقراى رجال عزاب از غیر سادات بر وجه شرعی.
هفت عشر (هفتاد درصد) صرف مقبره حاجیه خانم تاج ماه بیگم: اجرت قرآء، هدیه نمودن قرآن، سوزنی، فروش، ظروف، شمع‌دان، شمع، قهوه، غلیان و اجرت خادم.

مختصات خط نوشتاری نسخه‌ها

الف- بعضی از کلمات مستقل متصل به هم نوشته شده؛ مانند: اینکلمات، یکعشر، انرا، ایشانست، سپروز، میباشند؛
ب- گاف‌ها بدون سرکش و «آ»ها را بدون کلاه نوشته شده؛
ج- برخی اسامی خاص با جوهر قرمز نوشته شده است؛
د- بعضی از صفحه‌ها با جوهر قرمز مشکول یا اعراب‌گذاری شده‌اند؛
ه- روی برخی از کلمات که به اشتباه نوشته شده‌اند، خط کشیده شده است؛
و- طرز شماره‌گذاری صفحات در اصل به شیوه رکابی است؛ یعنی نخستین کلمه صفحه بعد در سمت چپ حاشیه پایین هر صفحه نوشته شده. این شیوه به خوانندگان کمک می‌کند تا صفحه بعدی را به آسانی پیدا کنند.

چند نکته قابل توجه

۱. در وقف‌نامه خاجه مرجان و چهار دانگ صوفیان تولیت و نظارت موقوفات از بدو وقف تا سی روز به ملا عبدالله مجتهد واگذار شده است. ظاهراً این واگذاری کوتاه مدت برای مشروعیت بخشیدن و ارتقای ضریب امنیت مالکیت از سوی تاج ماه بیگم انجام گرفته. نظارت امور راجع به موقوفات پس از گذشتن سی روز نیز با حاج میرزا محمد باقر امام جمعه دارالسلطنه تبریز بوده است. تاج ماه بیگم با تعیین ایشان برای این منصب به یک ضمانت‌کننده محلی می‌اندیشید.
۲. تعزیه‌داری برای امام حسین و دیگر ائمه اطهار - علیهم‌السلام - از مهم‌ترین و در عین حال با شکوه‌ترین و فراگیرترین آیین‌های اجتماعی و مذهبی این دوره محسوب می‌شود. بخشی از درآمد غالب موقوفات این عهد به تعزیه‌داری ابا عبدالله الحسین اختصاص پیدا می‌کرد. نکته دیگری که از این وقف‌نامه‌ها بر می‌آید، شیوه‌های پذیرایی از نوحه‌خوانان و عزاداران حسینی است. چای در آن دوره مرسوم

نبوده و به جای آن از قهوه و شربت استفاده می‌شده است. استعمال قلیان هم در مجالس عزاداری ابتدا برای پیران و بعدها برای جوانان نیز رسم بوده و تا چند دهه پیش در عزاداری‌های تبریز دیده می‌شد. ۳. با وجود آنکه میرزا موسی فراهانی، برادر تنی تاج ماه بیگم، از پیروان مکتب شیخیه و به ویژه از ارادتمندان میرزا محمد مامقانی، رهبر طائفه‌ای از شیخیه در آذربایجان بود، تاج ماه بیگم آنها را همراه عرفا از تولیت موقوفات خود مستثنی کرده است. شیخیه یکی از مکتب‌های معروف شیعه در ایران بودند. آنان به دلیل پیروی از شیخ احمد بن زین‌الدین احسائیبه به این نام خوانده می‌شوند. شیخیه در تبریز دوره قاجار در اکثریت بودند.

متن وقف‌نامه‌ها

[وقف‌نامه شماره ۴: وقف‌نامه قریه خاجه مرجان و چهار دانگ قریه صوفیان: برگ‌های ۲۳-۳۱]

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الواقف على الضمائر المطلع على السرائر و الصلوة و السلام على محمد و آله خیر القبائل و العشائر. و بعد، غرض از تحریر و باعث بر تسطیر این کلمات و اوضحه الدلالات آن ست که بعد از آنکه علیجاه رفعت

[مهر برگه ۲۳]: المحتاج الى الله الغنی علی

[مهر برگه ۲۳]: الواثق بالله الغنی عبده محمد باقر ابن احمد

و جلالت دستگاه فخامت و مناعت اکتناه شمس فلک عفت و عصمت و بدر اسمان خدارت و طهارت فاطمه الزمان و خدیجه الدوران، خجسته نهال گلستان مصطفی، سلاله دودمان مرتضوی، فخر الحاجیات و المعتمرات، حاجیه تاج ماه بیگم خانم المشهوره به حاجیه خانم - دام مجده العالی - صبیبه محترمه مکرمه مرحوم مغفور جنت مکان علیین آشیانه میرزا بزرگ قائم مقام، الملقب به قائم مقام بزرگ با تحقق جمیع شرائط شرعیه تمامی شش دانگ قریه خواجه مرجان از قرای دارالسلطنه تبریز را به انضمام چهار دانگ مشاع از شش دانگ قریه صوفیان از قرای دارالسلطنه تبریز که هر یک از آنها در محل خود از کمال شهرت از توصیف و تحدید مستغنی است، با جمیع توابع و لواحق شرعیه و عرفیه آنها به عقد صلح صحیح لازم شرعی منتقل نمودند. به علیا جاه عظمت و جلالت دستگاه عقیقه تقیه نقیه، فخر المخدرات و المستورات، نخبه الحاجیات و المعتمرات، حاجیه خدیجه خانم المشهوره به حاجیه آغا - زید عزها و علاها - صبیبه معظمه مرحمت پناه رضوان جایگاه حاجی میرزا یوسف اشرفی مستوفی حلیله جلیله مرحوم مبرور میرزا محمد تقی علیابادی الملقب به آقا به عوض معلوم در خارج و صیغه آن به قانون شرع جاری گردید. فی المجلس علیا جاه حاجیه آغای مصالح لها با تحقق جمیع شرایط شرعیه معتبره در صحت معاملات قریه الی الله و طلبا لمرضاته وقف مؤبد صحیح

[مهر برگه ۲۴]: المحتاج الى الله الغنی علی

[مهر برگه ۲۴]: الواثق بالله الغنی عبده محمد باقر ابن احمد

لازم شرعی و حبس مخلّد صریح جازم ملّی نمودند همگی و تمامی کلّ شش دانگ قریه خاجه مرجان و چهار دانگ مزبور از قریه ثانیه را با جمیع توابع و لواحق مرقومه هر یک به نحوی که به ایشان منتقل شده بود، بدون وضع و استثنای چیزی از آنها بر علیاجاه، حاجیه خانم مصالحه سابقه الالقب مادام الحیوه ایشان که جمیع منافع آنها هر چه باشد، بالتّمام تسبیل ایشان باشد به هر نحوی که خود خواهند و پس از عمر طبیعی ایشان بر قاطبه مؤمنین و مؤمنات اثنا عشریه که متولی شرعی منافع آنها را همه ساله پس از وضع مخارج متعلّقه به عین موقوفه حتّی آنچه در آبادی ملک صرف شود، مثل احداث قنات جدید و بنای قلعه و بیوتات و باغ و نحو آنها از چیزهایی که باعث آبادی و زیادتی قیمت و منافع ملک شود به نحوی که منافی با غرض نباشد، به ده سهم منسهم و منقسم نماید؛ به این نحو که یک عشر را متولی از بابت حق التّولیّه خود بردارد و یک عشر را چهار قسمت کند؛ یک قسمت را که یک ربع از یک عشر است، از بابت حق النّظاره به ناظر بدهد و سه قسمت را که سه ربع از یک عشر است، به فقرای رجال از سادات عزّاب. اگر چه در سابق صاحب زن بوده و بعد بالفراق و الموت عزب شده باشند، بدهد که صرف امر تزویج خود بر وجه شرعی نموده باشد و تعیین مبلغ مقدار اگر چه منوط است به نظر متولی و ناظر، لکن باید از پنج تومان کمتر و علاوه بر ده تومان نباشد.

[مهر برگه ۲۵]: المحتاج الی الله الغنی علی

[مهر برگه ۲۵]: الواثق بالله الغنی عبده محمد باقر ابن احمد

و نیم عشر را اثلاث نموده، یک ثلث را صرف روشنایی مقبره منوره حضرت مسلم بن عقیل و هانی بن عروه و خود مسجد کوفه از برای زوّار و معتکفین نمایند و دو ثلث را صرف روشنایی روضه متبرکه حضرت عباس - سلام الله علیه - نمایند و سه عشر و نیم را روانه به نجف اشرف - زاده الله عزّاً و شرفاً و تعظیماً - نمایند که از یک عشر از آن کتب فقهیه ابتیاع شود و به مستعدّین از مشتعلین و علمای آن محل از عرب و عجم بدهند که از آنها منتفع شوند و اصل کتب که اصل الموقوف باقی بماند و یک عشر از آن را به فقرای از طلاب علم فقه از عرب و عجم که در نجف اشرف هستند و حقیقه محصل علمند و آثار ترقی در ایشان ظاهر است، بدهند که صرف معاش خود نمایند. کسانی را که در بلد خود مایه امیدواری ندارند، و لو علی نحو التبرّع، مقدم بدارند و یک عشر از آن را صرف روشنایی حرم محترم و رواق منور آن بزرگوار - صلوات الله و سلامه علیه - نمایند و نیم عشر از آن حق متولی امورات راجعه به عتبات عالیات عرش درجات است، از نجف اشرف و مسجد کوفه و کربلای معلی و کاظمین و سرّ من رای که یکی از مجتهدین نجف اشرف است که اشهر و به صفت زهد و تقوی موصوف باشد و در صورت احتیاج این متولی به نائب و عاملی از قبل خود اجرت نائب و عامل مزبور از نیم عشر مذکور که حقّ این متولی است، باید داده شود و یک عشر را صرف تعزیه‌داری حضرت

[مهر برگه ۲۶]: المحتاج الی الله الغنی علی

[مهر برگه ۲۶]: الواثق بالله الغنی عبده محمد باقر ابن احمد

رسول - صلی الله علیه و آله - و اهل بیت اطهار آن بزرگوار - صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین -

و متعلقین ایشان از شهدا و اسرا و امثال ایشان از اشخاصی که تعزیه‌داری برای ایشان شرعاً مستحسن و مطلوب است، نماید. از اموراتی که متعلقه به تعزیه‌داری است، از اجرت مرثیه‌خوان و اطعام و قهوه و قلیان و شربت و نحوها، از مقدمات و مقارنات و مؤخرات به نحوی که متولی و ناظر صلاح دانند، در ایام محرم یا صفر با تمکن از تعزیه‌داری در آنها و با عدم تمکن از آن در ایام و لیالی متبرکه سال از قبیل ایام و لیالی قدر و ایام و لیالی وفات جناب فاطمه زهرا و یکی از حضرات ائمه هدی - علیهم الف آلف التحیه و الثنا - و ایام و لیالی جمعه و نحوها باید شده باشد و دو عشر را اثلاً قسمت نمایند؛ یک ثلث از آن را صرف روشنایی حرم محترم حضرت سید الشهدا، جناب امام حسین - صلوات الله و سلامه علیه - نمایند و یک ثلث از آن را به فقرایی از زوار آن بزرگوار، اگرچه ابن سبیل باشد، بدهند و زیاده بر دو تومان و کمتر از دو هزار ندهند و یک ثلث از آن را در کربلای معلی در ایام محرم و غیرها من ایام السنه، به تفصیلی که سابقاً مرقوم شده، صرف تعزیه‌داری نمایند و یک عشر را صرف روشنایی حرم محترم حضرات کاظمین

[مهر برگه ۲۷]: المحتاج الی الله الغنی علی

[مهر برگه ۲۷]: الواثق بالله الغنی عبده محمد باقر ابن احمد

و عسکرین - صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین - و سرداب مقدس حضرت امام زمان جناب صاحب الامر - عجل الله فرجه - نمایند. به این نحو که یک خمس در سرداب مقدس و چهار خمس بالمنافسه در روضه متبرکه حضرات کاظمین و عسکرین - علیهم السلام - صرف شود و شرط شرعی شد که متولی شرعی منافع عین موقوفه را از سه سال بیشتر به عقد اجاره یا عقد دیگر منتقل نکند و بعد از انتقال تا سه سال سابق تمام نشود؛ ثانیاً نقل منافع ننماید و هكذا به ظالم متقلب که خوف استقلال و غصب او باشد، ندهند. و تولیت و نظارت عین موقوفه و منافع آن از زمان وقوع وقف مزبور الی سی روز تمام با جناب مستطاب شامخ الالقب العلم العلام، قدوه الانام، مرجع الاسلام، وحیدالعصر، فرید الدهر، مجتهد الزمان، تاج الحجاج و العمار، مولانا الحاج ملا عبدالله - دام مجده و علاه - می‌باشد چسبیده و پس از مدت مرقومه مادام حیات علیا جاه فخر المخردرات، حاجیه مکرمه محترمه، حاجیه خانوم، موقوف علیها تعیین متولی نشده و خود آن مکرمه محترمه مختاره در صرف منافع می‌باشند به هر نحوی که خواهند زیرا که تسبیل بر ایشان ست و اما بعد از آن مکرمه معظمه محترمه که وقف بر مؤمنین و مؤمنات است، تولیت مفوض است به یکی از اقارب حاجیه مکرمه حاجیه خانوم سابقه الالقب در مرتبه اولی که اقرب به ارث و اکثر سهم

[مهر برگه ۲۸]: المحتاج الی الله الغنی علی

[مهر برگه ۲۸]: الواثق بالله الغنی عبده محمد باقر ابن احمد

در ارث باشد، چه از ذکور و چه از اناث، به شرط آنکه صاحب صفت بصیرت و صلاح به حال عین موقوفه و صرف منافع آن در مصارف مقرر مرقومه باشد، ولو به واسطه و نیز متصف باشد به صفت رشد و امانت و حسن ظاهر و با تعدد چنین شخص ذاتاً و صفتاً، تولیت با جمیع ایشان ست و با فقدان چنین شخص ذاتاً او صفتاً تولیت با اهد و اتقای از علمای متشرعه دارالسلطنه تبریز است که از عرفا و شیخیه نباشد و نظارت امورات متعلقه یعنی به عین موقوفه و منافع آن پس از گذشتن مدت سی روز مزبور با جناب مستطاب

شامخ الالقاب العلم العالمه الفهمه، زیده اصحاب المامه، شرف الحجاج و العمار، الحاج میرزا محمّد باقر - دام مجده العالی - امام جمعه دارالسلطنه تبریز است و بعد از آن جناب با کسی است که به صفت عدالت و امانت و متشرّع بودن مشهور باشد و از اقارب حاجیه محترمه حاجیه خانوم معظمه باشد که همان نظر نماید و مطلع باشد دون استصواب و صلاح دید و اگر صاحب صاحب اوصاف مرقومه در اقارب متعدد باشد، همه ناظراند و اگر صاحب اوصاف مزبور در اقارب نباشد، هریک از ایشان که اقرب باشد به اوصاف مرقومه، او ناظر است. اگر هیچ یک از آنها صاحب اوصاف مزبوره یا اقرب به آنها نباشد، چه از ذکور چه از اناث، نظارت با کسی است که به صفت عدالت و امانت مشهورتر است از سکنه دار

[مهر برگه ۲۹]: المحتاج الى الله الغنى على

[مهر برگه ۲۹]: الواثق بالله الغنى عبده محمد باقر ابن احمد

السلطنه تبریز و با تعدّد. در این صورت کسی ناظر است که قرعۀ شرعیّه به اطلاع و حضور متولی باسم او خارج شود و صیغۀ وقف مزبور مقرر در شرع شریف فارسیاً و عربیاً ایجاباً و قبولاً مرّه از جانب مخدّره مکرمه حاج خانوم موقوف علیها نظر به آنکه موقوف علیها می باشند و مرّه از جانب حاکم شرع نظر به آنکه وقف عام است و مره از جانب متولی و ناظر مکرم که تا سی روز آن جناب متولی و ناظرند، جاری گردید و قبض و اقباض و تخلیه و تصرف از جانب حاجیه محترمه حاجیه خانوم سابقه الالقاب که موقوف علیها می باشند و از جانب جناب متولی و حاکم شرع نیز به عمل آمد. فسار وقفاً صحیحاً لازماً شرعیاً و کان ذلک فی پانزدهم شهر جمادی الاولی از شهر سنۀ هزار و دویست شصت و نه از هجرت سنه ۱۲۶۹.

محل مهر حاجیه خانم تاج ماه بیگم

بسم الله خير الاسماء

قد افرت الناقله المعظمه - دامت عفتها و زید توفيقها - بعد حصول العلم بانها هی بالمصالحه الصحیحه الشرعیه و تحقق وقوع مضمون ما رقم و سطر فی هذه الورقه من الوقف الصحیح الشرعی كما رقم فی الورقه بشهاده جمع من العلماء الثّات العظام کتابه و غیرهم شفاهاً منضمّاً الى الامارات و القران الداله علیه لدی خادم الشرعیّه الغرا و الحنفیه البیضا فی ثالث عشر جمادی الاخر من شهر السنه الاولی من العشر السّابع من المائه الثّالثیه من الالف الثانی من الهجره النبویّه - صلی الله علیه و اله - حرره الدّاعی سنه ۱۲۷۱.

محل مهر جناب سرکار شریعت ملای حاجی میرزا باقر مجتهد تبریز، سلّمه الله تعالی

سمعت الاقرار منها - دامت عفتها - بصحت المصالحه الشرعیه المرقومه فی المتن و حصل لی العلم بانها هی زیدت توفيقاً فی ۱۳ جمادی الاخر ۱۲۷۱.

محل مهر میرزا علی آقا و آقا سیّد باقر

بسم الله تعالی

قد اعترفت بما زبر فيه لدى العبد الجاني الشمراني

محل مهرش

قد وقع زبر فيه لدى الاثم

محل مهر حاجی بزرگ شاه عبدالعظیمی
من الشهود سیّد اقبانا
شاه عبدالعظیمی محل مهرش
ذلک الكتاب لا ریب فیہ
محل مهر ملا جعفر شاه عبدالعظیمی
مراتب مرقومہ متن صحیح است و خلاف ندارد.
محل مهر مقرب حرّره الخاقان محمّد رضاخان فراهانی
بالای سمت چپ برگه ۳۰: هو. السواد مطابق بالاصل الملحوظ حرّره اقلّ السادات
بالای وسط برگه ۳۰: السواد مطابق للاصل الملحوظ حرّره الدّاعی
وسط حاشیة سمت چپ برگه ۳۰: سواد مطابق اصل است و به ثبت دفتر رسیده است
دیگر مهرهای این برگه:

محمد حسن - سلام علی ابراهیم - الواثق بالله الغنی محمد باقر الحسینی - عبده الراجی محمد بن
یوسف - الواثق بالله الغنی عبده ان الحسین - الراجی عفو ربّه علی بن عبد الحسین - الراجی اسحق بن
محمد - عبده محمد باقر الحسینی
[مهر برگه ۳۰]: المحتاج الی الله الغنی علی
[مهر برگه ۳۰]: الواثق بالله الغنی عبده محمد باقر ابن احمد
بسم الله و الحمد لله
قد اعترفت زید عمرها و مجدها بما فیہ.
محل مهر ملا محمود بن محمد علی

بسم الله تعالى شانه العزیز
نعم الامر كما و حرّره بخط الشریف الموالی الاعظم و الشیخ الافخم صدر الاماثل و فخر الافاضل علامه
العلما العظام و مفتی مسائل شرع الاسلام المجتهد الزکی، جناب الحاج ملا علی کنی، ادام الله تعالی وجوده
و افاض علیه لطفه و جوده و قد وقع کل ذلك فی الحادی عشر من شهر جمادی الاولى سنه ۱۲۶۹. لدى
العبد المحتاج الی عفو.
محل مهر ربّه الغنی حاجی ملا عبد الله شاه عبدالله العظیمی مجتهد، سلّمه الله

بسم الله العزيز المتعال
جرت صیغه الوقف الجامعه بشرائط الصّحه علی النهج المسطور فی الوریقه و وقع القبول عن المخدیره
المعظمه الموقوف علیها و عن الحاكم الشرعی و المتولی و الناظر فی جمیع الصّیغ و الاحتیاطیه، عن قبل
کل منهم مرّه مرّه اشیر الیه فی المتن و من الصّیغ الجاریه الوقف علیها و علی المسلمین اذا اتصفوا بصفه

القرابه قبر المخدّره المشار اليها لها و صفه خدمه للمقبر مؤمنها الوقف عليها و على المسلمين بشرط ان يصرفوا المنافع او عوضها في المصارف المسطورة في الحادى عشر من شهر جمادى الاولى التاسع و الستين بعد الف و مأتين من الهجره حرّره.

محل مهر جناب سرکار شریعت مآلی حاجی ملا علی، الکنی محمّد سلّمه الله و علی الحسینی قد حصل لی العلم بجمیع ما زبر و رقم فيه و انا تراب نعال الاقدام العلما محمد کریم بن محمد رحیم شهوه من قراء محال فراهان حقک بالامن و الامان. محل مهرش

بسم الله تعالى

اعترفت بالوقف الجامع للشرائط نفوذاً و لزوماً على النهج المشار اليه بخط جناب المولى الاكرم الاعظم فوق المتن، يوم الاثنين سلخ رجب المرجب سنة ١٢٦٩.

محل مهر شیخ عبدالحسین مجتهد طهرانی

نعم الامر كما سطر و رقم و لاریب فيه

محل مهر حاجی اقا شاه عبدالعظیمی

و به نستعین

حاشیة سمت راست برگه ٣١: السواد مطابق الاصل محمد مهدي ابن محمد حسين طباطبایى

[وقف نامه شماره ٥ : وقف نامه دو دانگ باقی مانده قریه صوفیان: برگ های ٣١-٣٧]

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الواقف على الضمائر و المطلاع على السرائر و الصلوة و السلم على محمد و آله خير القبائل و العشائر. و بعد؛ سبب انتظام این کلام شریعت فرجام آن ست که بعد از آنکه علیجاه عظمت و جلالت دستگاه مجددت انتباه قمر نقاب خورشید احتجاب شمع شبستان مصطفوی، نهال گلستان مرتضوی، فخر الحاجیات و المعتمرات، حاجیه تاج ماه بیگم خانم الشهیره به حاجیه خانم - دام مجده العالی - دخت بی دخت مرحوم مغفور جنّت مکان علیین آشیان، میرزا بزرگ قائم مقام، الملقّب به قائم مقام بزرگ با تحقّق جمیع شرائط شرعیّه معتبره در صحّت معاملات تمامی دو دانگ مشاع از کلّ شش دانگ قریه صوفیان از قرای دارالسلطنه تبریز را با جمیع توابع و لواحق شرعیّه و عرفیه آن به قدر الحصّه الشایعه نسبت به دو دانگ مزبور که یک ثلث کامل [مهر برگه ٣١]: المحتاج الى الله الغنی علی

[مهر برگه ٣١]: الواثق بالله الغنی عبده محمد باقر ابن احمد

[مهر برگه ٣١]: الراجی عفو ربّه علی ابن عبدالحسین

بالتّمام بدون وضع و استثنای چیزی از آن آنچه باشد، کلاً و طراً که در محلّ خود از کمال شهرت از تحدید و توصیف مستغنی است، به عقد صلح صحیح لازم شرعی منتقل نمودند به علیا جاه عزّت و رفعت جایگاه خدارت و طهارت دستگاه العقیفه الصّالحه التّقیه النّقیه زیده الحاجیات و المعتمرات، حاجیه خدیجه

خانم الشهبیره به حاجیه آغا صبیئه محترمه مرحمت شأن جنّت مکان حاجی میرزا یوسف اشرفی مستوفی حلیله جلیله مرحوم رضوان جایگاه میرزا محمد تقی علیابادی، الملقب به آقا به عوض معین در خارج و صیغه صلح مزبور شرعاً جاری گردید. فی المجلس علیجاه نخبه المخدرات و المستورات حاجیه آغای مصالح لها با تحقق جمیع شرائط شرعیّه معتمره در صحّت قربه الی الله تعالی و طلباً لمرضاته وقف مؤید صحیح لازم شرعی و حبس مخلّد صریح جازم ملی نمودند همگی و تمامی دو دانگ مزبور از قریه صوفیان مسطور با جمیع توابع و لواحق مرقومه آن را که به ایشان منتقل شده بود، مجملاً کلّ ما انتقل اليها را بالتّمام بدون استثنای چیزی از آن کلاً و طراً بر علیجاه حاجیه خانم مصالحه سابقه الالقاب مادام حیات ایشان که جمیع منافع آن هر چه باشد، بالتّمام تسبیل ایشان باشد به نحوی که خود خواهند و پس از عمر طبیعی ایشان [مهر برگه ۳۲]: المحتاج الی الله الغنی علی

[مهر برگه ۳۲]: الواثق بالله الغنی عبده محمد باقر ابن احمد

که داعی حقراً لبیک اجابت کند و از دارالغرور به دار السرور ارتحال نماید بر قاطبه مؤمنین و مؤمنات اثنی عشریه به این نحو که متولی شرعی همه ساله جمیع منافع عین موقوفه را بعد از وضع مخارج متعلقه به عین موقوفه حتّی آنچه در آبادی ملک صرف شود، مثل احداث قنات جدید و بنای قلعه و بیوتات و باغ و نحو آنها از چیزهایی که باعث زیادتی قیمت و منافع ملک شود، به نحوی که منافی با غرض نباشد و پس از وضع یک عشر حقّ التّولیه متولی و نیم عشر حقّ النّظاره ناظر شرعی و یک عشر و نیم که به فقرای رجال عزّاب از غیر سادات اگر چه در سابق صاحب زن بوده و بعد بالفراق و الموت عذب شده باشند، بدهند که صرف امر تزویج خود بر وجه شرعی نموده باشند و تعیین مبلغ و مقدار اگر چه منوط است به نظر متولی و ناظر، ولکن باید از ده تومان بیشتر و از پنج تومان کمتر نباشد. و بعد از اخراجات که نوشته شد و پس از سه عشر مزبور آنچه باقی بماند که هفت عشر است، کلّ آن را صرف مقبره علیا جاه حاجیه خانم سابقه الالقاب نماید از اجرت قرآ برای قرائت قرآن و هدیه نمودن قرآن از شصت پاره و نحو آن و سوزنی و فروش و ظروف و شمع دان و شمع و قهوه و غلیان و اجرت خادم و شرط شرعی شد که متولی شرعی منافع عین موقوفه را [مهر برگه ۳۳]: المحتاج الی الله الغنی علی

[مهر برگه ۳۳]: الواثق بالله الغنی عبده محمد باقر ابن احمد

از سه سال به سه سال بیشتر به عقد اجاره یا عقد دیگر منتقل نکند و بعد از وقوع انتقال تا سه سال سابق تمام نشود؛ ثانیاً نقل منافع ننماید و هکذا به ظالم و متقلّب که خوف استقلال و غصب او باشد ندهد و تولیت و نظاره عین موقوفه و منافع آن از زمان صدور وقف مزبور الی سی روز تمام با جناب مستطاب شامخ الالقاب العالم العامل العادل الفاضل الكامل وحید عصره و فرید دهره و مجتهد زمانه، فخر الحجاج و العمار، المؤید من عند الله، الحاج ملا عبد الله - دام مجده و علاه - مفوض است. و پس از مدّت مرقومه مادام حیات حاجیه مکرمه حاجیه خانم محترمه تعیین متولی نشده، زیرا که مخدّره معظمه خود موقوف علیها می باشند و به هر نحوی که خود خواهند، مختاره در صرف منافعند. و اما بعد از ایشان تولیت مفوض است به یکی از اقارب ایشان در مرتبه اولی که اقرب به ارث و اکثر سهم در ارث باشد، چه از ذکور و چه از اناث، به شرط

آنکه صاحب صفت بصیرت و صلاح به حال عین موقوفه و صرف در مصارف مقررّه باشد، ولو به واسطه و نیز متّصف باشد به صفت رشد و امانت و حسن ظاهر و با تعدّد چنین شخص ذاتاً و صفتاً تولیت با جمیع ایشان ست و با فقدان چنین شخص ذاتاً او صفتاً تولیت با اهد و اتقای علمای از علمای متشرّعه دارالسلطنه [مهر برگه ۳۴]: المحتاج الی الله الغنی علی

[مهر برگه ۳۴]: الواثق بالله الغنی عبده محمد باقر ابن احمد

تبریز است که از عرفا و شیخیه نباشد و نظارت امورات متعلّقه به عین موقوفه و منافع آن پس از مضیّ مدّت سی روز مزبور با جناب مستطاب شریعت انتساب، العلم التّلام الفهّام، قدوه الانام الحجاج حاجی میرزا محمّد باقر، امام جمعه دارالسلطنه تبریز - دام مجده العالی - است و بعد از آن جناب با کسی است که به صفت عدالت و امانت و متشرّع بودن مشهور باشد و از اقارب مخدّره مکرمه حاجیه خانم محترمه باشد که همان نظر نماید و مطلع باشد، دون استصواب و صلاح دید. و اگر صاحب اوصاف مزبور در اقارب متعدّد باشند، همه ناظرند و اگر در اقارب صاحب اوصاف مرقومه نباشد، کسی از آنها که به اوصاف مسطوره اقرب باشد ناظر است. و اگر هیچ یک از اقارب صاحب اوصاف مرقومه یا اقرب به آنها نباشند، چه از ذکور و چه از اناث، نظارت با کسی ست که به صفت عدالت و امانت مشهورتر است از سکنه دارالسلطنه تبریز و با تعدّد در این صورت کسی ناظر است که قرعه شرعیّه به اطلاع و حضور متولّی به اسم او خارج شود و صیغه وقف مزبور به نحو مقررّ در شرع شریف فارسیا و عربیاً ایجاباً و قبولاً، مرّه از جانب مخدّره حاجیه خانم موقوف علیها می‌باشند و مرّه از جانب حاکم شرع نظر به آنکه وقف عامّ است و مرّه

[مهر برگه ۳۵]: المحتاج الی الله الغنی علی

[مهر برگه ۳۵]: الواثق بالله الغنی عبده محمد باقر ابن احمد

از جانب جناب متولّی و ناظر مکرم که تا سی روز آن جناب متولّی و ناظرند جاری گردید و قبض و اقباض و تخلیه و تصرّف از جانب مخدّره حاجیه خانم موقوف علیها و از جانب حاکم و از جانب متولّی به عمل آمد فصار وقفا صحیحاً لازماً شرعیاً و کان ذلک فی پانزدهم شهر جمادی الاولی از شهر سنه هزار دویست و شصت و نه از هجرت سنه ۱۲۶۹.

محل مهر حاجیه تاج ماه بیگم خانم

اقرت و اعترفت بما رقم فی الورقه و حصل العلم بانها هی دامت عقّتها لدی فی ۱۲ جمادی الاخر حرر الداعی.

محل مهر جناب سرکار شریعت‌مدار، جناب حاجی میرزا باقر مجتهد تبریز، سلّمه الله

اقرت بما رقم فی الورقه لدی و حصل العلم بانها هی زیدت توفیقا فی ۱۳ شهر جمادی الاخر حرر الداعی سنه ۱۲۷۲.

محل مهر میرزا علی آقا و آقا سید باقرت

[مهرهای برگه ۳۶]:

سواد مطابق اصل است و به ثبت دفتر رسیده است

سلام علی ابراهیم - محمد حسن - الراجی اسحق بن محمد - الراجی عبده محمد
هو. السواد مطابق بالاصل الملحوظ حرره اقل السادات
الوائق بالله الغنی محمد باقر الحسینی - عبده محمد باقر الحسینی
السواد مطابق لاصل الملحوظ حرره الداعی - الوائق بالله الغنی عبده عبدالحسین
الراجی عفو ربّه علی بن عبدالحسین

[أغاز برگه ۳۷]: قد تشرفت باستماع ما زبر فی هذه المجله غر الواقفه الماجده الموقفه بالتوفیقات العلیه
المؤیده بالتأییدات الجلیه و قد جرت الصیغه الصحیحیه الشرعیه كما هو المحرّر فی هذه الورقه کتبه الدّاعی
الدّوله القاهره.

محل مهر جناب آقا میرزا مجتهد - سلّمه الله

بسم الله تعالى

قد اعترفت و اقرت دام ظلّها بجمیع ما فی هذه الورقه لدی فی یوم الجمعه حادی عشر من شهر جمادی
الاولی سنه ۱۲۶۳ حرّره الاثم

محل مهر جناب شیخ محمّد رحیم بروجردی - سلّمه الله

قد سمعت الاقرار منها دامت خدارتها بجمیع ما زبر فیها و انا العبد محمّد حسین المدعو بالنّاظر المطبخ
حرّره بیده الاثم

محل مهرش

قد سمعت الاعتراف من الواقفه الموقفه دامت خدارتها بجمیع ما رقم فیها و انا اقل الحاج عبدالعلی استانه
متبرکه

محل مهرش

محل مهر عالیجاه حاجی خانم جان خوبی

بسم الله تعالى

قد سمعت الاعتراف غر الواقفه الموقفه السیده الجلیله النبیله المحترمه بجمیع ما رقم فی هذه الورقه و
انا الدّاعی ل... الدّوله القاه لاحظته الجانی

محل مهر جناب حاجی میرزا حسن خراسانی مجتهد - سلّمه الله

بسم الله تعالى

اقرت و اعترفت دامت خدارتها بجمیع ما زبر فی هذه الورقه الصحیحه لدی فی ۲۸ شهره شعبان ۱۳۶۴
محل مهر جناب حاجی میرزا مهدی مجتهد - سلّمه الله تعالى

اقرت دامت خدارتها بما زبر فیها جمیعا لدی لاحظ الجانی

اعترفت دام مجدها و خدارتها بجمیع ما زبر فیها لدی حرّره عبدالوهاب مشرف سرکار فیض اثار امام
ثامن - علیه السلام

بسم الله خیر الاسما

قد ثبتت ما زبر فيه بالعدلین و القرابین القطعیة عندی حرّره
محل مهر جناب حاجی میرزا هاشم مجتهد خراسانی - سلّمه الله
ذلک کذلک
محل مهر جناب میرزا عسکری امام جمعه خراسان - سلّمه الله تعالی
اقرت و اعترفت دامت خدارتها بجمیع ما زبر فيه فيه حرره
محل مهر حاجی برادر باقر فراهانی
السواد مطابق لاصل آن مرحمت و غفران پناه حاجی سید محمد مهدی طباطبایی اصفهانی
مهر: محمد مهدی ابن محمد حسین طباطبایی
[مهر برگه ۳۷]: المحتاج الی الله العنی

نمونه‌ای از برگه‌های وقف‌نامه (برگه شماره ۲۴)

نتیجه‌گیری

بعد از دوره صفویه، بار دیگر وقف در عصر قاجار به رواج و رونق پیشین دست یافت. تهران، مشهد، اصفهان و تبریز، بیشترین سهم را از موقوفات داشتند. در این دوره تعداد زنان واقف، به طور محسوسی افزایش پیدا کرد. این زنان غالباً از میان متمکنان و طبقه ثروتمند جامعه برخاسته بودند. دختران و همسران سرشناس رجال قاجاریه برای تثبیت موقعیت خویش و افزایش امنیت اراضی‌شان و نیز مقبولیت و مشروعیت بخشیدن به ثروت انبوه خود به وقف دارایی‌شان همت می‌گماردند. با نگاهی منصفانه، آنان البته آرمان‌های بشر دوستانه و نیز مذهبی را از نظر دور نمی‌داشتند. یکی از این زنان مشهور عهد قاجار، حاجیه خانم تاج ماه بیگم است. او دختر میرزا عیسی قائم مقام فراهانی و خواهر تنی میرزا موسی فراهانی (متولی آستان قدس رضویه) و خواهر ناتنی میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی وزیر مقتدر محمد شاه قاجار است و بعد از مرگ برادر و جدایی از همسر (پسر فتح‌علی شاه)، املاک به ارث رسیده از پدر را در مشهد و آذربایجان وقف می‌کند.

ما از میان همه موقوفات وی، دو مورد را بررسی کرده‌ایم. این دو مورد به وقف روستاهای خاجه مرجان و صوفیان مربوط می‌شود. وقف‌نامه‌های این دو موقوفه در کتابخانه مجلس موجود است. وقف‌نامه در حقیقت شناسنامه وقف محسوب می‌شود و در آن اطلاعاتی درباره واقف، موارد وقف شده، مصارف وقف و شاهدان آن درج شده است. بررسی این وقف‌نامه‌ها می‌تواند ما را به آگاهی‌های فرهنگی، اجتماعی و تاریخی دقیقی رهنمون سازد. دو روستای خاجه مرجان و صوفیان در حوالی تبریز در آن دوره درآمد‌های نسبتاً کلانی داشتند. در این دو وقف‌نامه معین شده است که بخش اعظمی از این عایدات صرف روشنایی و توسعه عتبات عالیات در عراق و تعزیه‌داری برای ائمه اطهار - علیهم السلام - بخشی دیگر صرف امور نیکوکارانه و در نهایت پاره قابل توجهی نیز مصروف نگاه‌داشت مقبره شخصی و قرائت قرآن برای خود حاجیه خانم شود. این مقاله کوشیده است تا علاوه بر ارائه متن این دو وقف‌نامه، آنها را از بُعد ادبی تحلیل

کند و اطلاعاتی تاریخی پیرامون آن دو سند به دست دهد.

منابع

الف - کتابها:

قرآن مجید، تنزیل من رب العالمین.

آریان پور، یحیی، *از صبا تا نیما: تاریخ صد و پنجاه سال ادب فارسی*، چاپ هشتم، تهران، انتشارات زوآر، ۱۳۸۲.
رجبی، محمد حسن، *مشاهیر زنان ایرانی و پارسی گوی از آغاز تا مشروطه*، تهران، چاپ اول، انتشارات سروش، ۱۳۷۴.

رزم آرا، حسنعلی، *فرهنگ جغرافیایی ایران*، تهران، دایرة جغرافیایی ستاد ارتش، ۱۳۲۹.

رستگار فسایی، منصور، *انواع نثر فارسی*، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۸۰.

ب - نشریات:

آصف آگاه، سید صادق، «سبک‌شناسی وقف‌نامه‌های نسخه‌های خطی ایران در دوره قاجار با بررسی نسخه‌های خطی کتاب‌خانه مسجد اعظم قم»، (برگرفته از سایت سازمان اوقاف و امور خیریه جمهوری اسلامی ایران به نشانی: www.awaqf.ir).

زرین کوب، عبدالحسین، «مسجد گالری هنرهای اسلامی»، نشریه هنر و مردم، شماره ۳۰ (فروردین ماه)، ۱۳۴۴.
شیخی، علیرضا، «زیبایی‌شناسی مهر و جایگاه آن در وقف‌نامه عصر قاجاری»، (برگرفته از سایت موقوفات امامی به نشانی: www.moghoofatemami.com).

علّامی یاسه‌چی، بهمن و محمد حکیم آذر، «ادب وقف‌نامه‌نویسی در دوره صفویه با نگاهی به وقف‌نامه شاه سلطان حسین صفوی»، (برگرفته از سایت سازمان اوقاف و امور خیریه جمهوری اسلامی ایران به نشانی: www.awaqf.ir).

مشرعی، فریناز، «نسب‌نامه قائم مقام فراهانی»، *پیام بهارستان*، دوره دوم، سال اول، شماره یک و دو (پاییز و زمستان) ۱۳۸۷.

مطبعه‌چی اصفهانی، سید مصطفی، «جایگاه وقف در تحولات جامعه ایران: دوره قاجاریه»، (برگرفته از سایت راسخون به نشانی: www.rasekhoon.net).

ورنر، کریستف، «زنان واقف در تهران عهد قاجار؛ نسیم مجیدی قهرودی»، نشریه وقف میراث جاودان، شماره ۲۸ (زمستان) ۱۳۷۸.

ورنر، کریستف، «وقف، آیینة تحولات اجتماعی»، ترجمه کیومرث ایران‌دوست، نشریه کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۷۴ (آذر ماه) ۱۳۸۲.

از تو صیغه در نظار به مستغنی بسبب اجماع فوایع و کمال
 شریعتیه و عرفیه آنها بعد صلح صحیح لازم شد
 نمودند و علیا احواء عطفه و جلالت استکامه عقیقه
 نقیه نقیه و غیر ذلک و المستور و تخفیه الاشیاء
 و العیالک **حاجیه خدیجه نجات** الشهور و تطایر افانیه
 عرفا و طاراه صیبه و معظه و سحر و یثار و یثار کما
 حاجیه هر زار و سلف شیخ مستوفی حله و طهاره و غیر
 سیر از حدیثی علیا ابادی الملقب با مویض و صلوات و در
 صیغه ان بقانون شرح جاری کرد و بقای الحاصل علیا
 حاجیه اقامه صلح لها با تخفیه و جمع شراطه عقیقه
 در حدیثها اما در غیر ذلک و طهاره **حاجیه نجات**

وجلا استکامه فاهمه منعنا کتنامه شریک
 عقیقه عقیقه و در بیان خندان و طهارت
 فاطمه الزمان و صدیقه الودان و محسنه حال
 کسبنا و مستغنی و سلاله و در بیان خندان و غیر
الاشیاء و العیالک **حاجیه نجات** خانم الشریه
 بخاجیه خانم دامجه الطاصیه و غیره که در حدیث
 خسته کان علی بن ابی طالب فاهمه مقام اللقب
 بقام و در ذلک ما یحقق جمیع شراطه عقیقه و صیغه
 مستان است و غیره و طهاره و جان از فرق سیر و با انما
 بخار دارانک مشاع از شرح انان و غیره و صوفیان و کمال
در حدیث کتنامه هر یک از اینها در کمال شهرت
 علی خندان

۳

